

Il cavagl en Surselva

Autor(en): **Candinas, Leci**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **41 (1955)**

PDF erstellt am: **09.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881752>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Il cavagl en Surselva

da dr. med. vet. Leci Candinas, Mustér

Ina discurrida sur dil cavagl e sia historia en Surselva ei franc nuota danvons, schebi che nos purs s'occupeschan oz quasi exclusivamein cun la tratga de biestga, de pors e tiers manedels, e malgrad che la motorisaziun pren surmaun era sin quei intschess. La gronda rolla ch' il cavagl ha giugau els tschantaners vargai giustifichescha ina speciala descripziun.

1. Suenters ses emprems fastitgs

Ils habitonts primitivs de nossa contrada, ils quals ein secolocai alla fin dil temps de bronz, quei vul dir ca 1500—1000 onns avon Cristus, fuvan, sco las excavaziuns de Surrin, Val s. Pieder, Darvella e Disla dattan perdetga, agriculturs e possedevan animals, sco cauras e nuorsas, pors ed armauls. Denter il grond material ossa ch' il meriteivel scrutatur Walter Burkhart ha discuvretg a Surrin en Lumnezia secatta era in ies cavagl, che s' auda tier ina comba davon, ed en Val s. Pieder ei vegniu anflau el Cat, il qual datescha dal medem temps, in dent cavagl.

La grondezia dell' ossa anflada corrispunda al tip dil cavagl helveto-gallic, sco quei ch' el ei enconuschents ord las staziuns de bronz (Pfahlbauten) ed in téc pli tard ord il temps de La Tène. J. Marek ha descuret quel per in cavagl pign de 135,5 — 141 cm. altezia; el vegn mess en retscha denter ils cavals arabs ed ils ponis. Probablamein han ils Celts, ina part dil pievel arab, ch' ei en temps prehistoric setratgs atras l'Asia minora ed Europa orientala entochen el territori della hodierna Svizzerza e Frantscha, priu cun els quei cavagl en lur nova patria.

Ils cavals de quei temps pasculavan libramein ella proxima vischinonza dellas culegnas, per part cun in rentamugl els

peis ed ina sgarra de lenn entuorn culiez. Els campavan ordaviert ed els uauls e survevan principalmein per ir a catscha. Suenter ch'ils Rets, d'origin Etrus-chers e Tus-chiers, han pervia dils Galls stuiu fugir ord la planira dil Po ed ein secasai en las muntognas, ha il cavagl era entschiet ad ira sur las alps cun products della tiara, sco raischa, tschéra, mèl e caschiel. Neuasi dall' Italia turnava quel cul garnezi si dies.

15 onns avon Cristus han ils Romans occupau la Rezia e saviu recrutar umens e cavals, pertgei Cesar ei silsuenter marschus cun ina entira svadrin retica encunter la Gallia e Cecina ha gudignau la battaglia encunter ils Helvets sper Brugg e sil Bötzing cun agid della cavalleria retica. Da gliez temps formava la Surselva mo ina pintga, pintga part della Rezia e fuvan probablamein mo paucs cavaliers ord nossa vallada.

2. El pass ed a galopp sur ils pass

Ils Romans han fatg vias sur las alps ed endrizzau la posta denter Ruma e la tiara dils Barbar, sco ils pievels da quest maun dils cuolms vegnevan numnai. Da lu naven ha il cavagl indigen probablamein survegniu suttetg, demai ch' ils vegls Romans enconuschevan gia il nuegl. Ins vegn, da raschun per l' emprema gada, era ad haver mess il tguli sut il carr per schartrer ils pacs sur ils pass. La veglia punt de Stegia e quella dil Sbarbugl enta Medel dattan perdetga ch' il currier roman ei cavalcaus atras la val. Donn che quellas san buca relatar, tgei ch' ellas han tut viu a trapassond sur la sulada duront ils tschantaners vargai!

Cul pass dil cavagl, che ha rebattiu silla dira via romana, ei s' annunziou alla Rezia traffic e commers. La scumiada de raubas denter sid e nord, denter l' Italia, Germania e Hollandia ha empau alla gada entschiet a sedireger sur ils pass dils Grischuns. Suenter ch' ils Carolingers han giu organisau empau il traffic e commers, ha quei transit in téc alla gada priu dimensiuns enormas, oravontut el temps medieval, sco nus savein.

Duas vias vegnevan principalmein transitadas: quella dil Septimer, che mava da Cuera sur Casti e Chiavenna (Cleven)

e quella della Viamala, che mava naven da Cuera sur Tusaun ed il Sogn Bernardino entochen Blizuna ni sul pass dil Spligia medemamein a Clavenna. Singuls transports vegnevan fatgs sul Bernina, Strela, Fliela, sur l' Albula, la Gielgia, Maloia, Scalletta sco era sul L u c m a g n.

Ins po cumprender tgei diember de cavals quei duvrava per traversar las alps cun de tutta rauba. Tenor ina notizia ord il 17 avel tschentaner stevan per semeglia 300—400 cavals sur notg el vitg de Spligia ed aunc alla fin dil 18 avel tschentaner passavan 250—300 cavals jamna per jamna la val Puschlav; dal temps ch' ins menava il vin schizun 500—600. Ei deva berniers, che possedevan persuls entochen 100 cavals. Aschia numna il historicher Andreas de Sprecher in decret ord igl onn 1575, tenor il qual Biscota e Gabriel havevan ensemen 109 cavals per il transit sur la Gelgia ed il Bernina.

Per transportar las mercanzias purtava il cavagl in' aulta siala de lenn cun fuorma d' arviul, aschia che la carga schischeva sillas costas ed il fil dil dies fuva libers della peisa. Emplenus ella pintga brél ovala ligiada vid il bast, vegneva era il vin vuclin sin quella moda cul summari neuasi dalla fritgeivla Valtelina tier nos pardavons.

Ils berniers de prescha (Stracksäumer), che mavan directamein d' ina centrala a l' altra sco per ex. da Cuera a Clavenna ni direcziun cuntraria, cargavan il pli savens 7—8 cavals e fermavan quels ensemen cun in stab, daferton ch' ils berniers ordinaris e viturins fagevan il viadi d' ina suschna a l' altra.

Alla testa d'in trop de summaris steva il cavagl de scalin cul fumegl en siala. Beinduras suandava in trop a l' auter ed aschia viaggiava la caravanna en cuminonza atras la stretga cavorgia della Viamala, suenter la spuretga spunda dil Cardinell ella Val s. Giachen al pass dil Spligia e tgisà forsa era sur Vergera viaden. In bi e pittoresc maletg per il viadont, mo era ina ruha e stentusa lavur per umens e tiers endiri!

Ultra dil diever el transport de rauba ha il cavagl da neuenneu surviu per far viadi. Aschia s' entuppavan ils berniers beinduras cun precis e conts e lur schuldada en siala sco era

cugl uestg de Cuera e sia suita. Gl' uestg de Cuera vegneva numnadamein da gliez temps aunc a cavagl tier la creisma, suandaus dals canonis medemamein en siala. Tenor ils protocols de visitaziun dumbrava la societad savens buca meins che 30 cavals. In agen survient, il marschall de cavals, haveva quitau de quels. Per vegnir a Mustér duvravan ei duront la stad 2—3 dis ed igl unviern en schletra 2 dis. Pli da vegl savevan ins era viagià sur ils pass cun in lev carret de muntogna, che spedeva 7—8 tscheners peisa. Tgi che leva denton mantener sia membra entira, mava pli bugen a pei ni sin siu tguli. Cura ch' ils Tirolès han eregiu 1799 la nova via dil Brenner ha quella concorrenza reduciu considerablamein il traffic de rauba el Grischun e la finala ei quel entras l' avertura dil Gotthard ius diltuttafatg da rendiu. Persuenter ein aber las primitivas relaziuns de viagià sesviluppadas a moda e maniera ch' il cavagl ha survegniu nova, zun interessanta occupaziun. Cun baghegiar la via imperiala sur il pass de sogn Leci entuorn ils anno 1800 e pli tard las vias cantonalas sur ils cuolms, ei la crotscha vegnida en moda e vigur. Ils vegls denter nos contemporans seregordan aunc bein tgei veta e commers, che quella ha rabbitschau en nossa tiara ed ins vegn buca unfis de tedlar lur raschienis, cura ch' ei sescauldan de raquintar de quels »buns temps vegls«. Avon nos egls compara lu mintgamai per in mument l' idillica posta de tschels onns, plein viandonts, tratga cun temperament da 4—5 tochen 8 bellezza cavals e diregida dal curteseivel e vegliont postigllun. Nus udin puspei sco en siemi las sluppegiadas della misla e l' emperneivla melodia dil tgiern de posta, e stein mal che quei tut ei svaniu ella purlanza dil temps che s' avonza senza paus e ruaus.

Entuorn la secunda mesadad dil tschentaner vargau possedeva il Grischun varga 1500 cavals el survetsch dell' industria d' jasters. Mo atras la Surselva truttavan ver 200 tgulis cun lur crotschas dalla val sidengiu. Entochen ils anno 1910 ei quei diember carschius per pli ch' il dubel.

Avon 40 onns ei la lingia de viafier sesturschida atras nossa val. Buffond e fimond ha la locomotiva de vapur ualti

anetgamein spuentau quei romantic cunfar giud nos straduns alpins e cheutras stuschau anavos il cavagl el reservat dell' agricultura, il qual el ha per cletg mai giu bandunau diltut.

3. Il cavagl sursilvan ni cavagl de Sursaissa

Ins astga supponer che la populaziun primitiva de nosa tiara enconuscheva gia la tratga de cavals, schebi che quella sezuglia en la cumpleina stgiradetgna dils tschentanners vargai.

La fuorma de semultiplicar vegneva ad esser semeglionta a quella dils tiers selvadis. Aunc dal temps medieval numnadamain, dal temps ch' il traffic flureva e ch' il basegns per summaris fuva zun gronds, serazzavan ils cavals savens senza survigilonza e disposiziun dil patrun. Ils berniers, che havevan per exempel naven dalla fin de mars entochen l'entschatta zercladur il dretg de schar pascular lur cavals sillaspastiras della Valtellina e de Clavenna, laschavan cuvierer leu las cavallas tenor luna della natira e la primavera sisu lu far pulein. Il medem vegneva bein era a daventar en outras contradas, aschia era tier nus, demai ch'ins metteva era cheu ils cavals, representants ded omisduas schlatteinas, sin pastira ed ad alp, per aschia recuvrar lur forzas sguardinadas entras ils strapazs digl unviern.

Igl εμπrem segir mussament che la Surselva possedeva buca mo cavals, sco gia descret, mobein era ina atgna tratga de cavals, presta il testament de Tello, il qual dattescha dagl onn 765. Entras quella purgameina ha quei uestg de Cuera, descendent dils Victorids, schenghegiu alla claustra de Mustér ual fundada (740), tuts ses beins e quels de siu bab, ils quals sesanflavan denter Trun e Sagogn. Gl'interessantissim document historic fa menziun, ch' ils migiurs sin ils beins havevan l'obligaziun de dar la dieschma, denter auter era en fuorma de puleins. Semegliontas migiurias ni »hofs« sesanflavan a Sagogn, Glion e Breil, plinavon era a Flem, Vuorz, Trun, Dardin, Danis, Schlans e sin la collina de Sursaissa.

En tgei relaziun la tratga sesanflava da quei temps e co quei cavagl de lezzas uras pareva ei buc d'eruir. Nus mein

denton forsa gnanc en err cun pretender, ch' ei savessi aunc adina esser il raz original, discuvretgs entras l' ossa cattada ord il temps prehistoric. Quei tonpli che nus entuppein en Surselva aunc tschentaners pli tard in cavagl pign, plein temperament, che possedevea pressapauc las medemas qualitads de saung e vegn numnaus: il cavagl sursilvan ni cavagl de Sursaissa.

Cun quella thesa stein nus zuar en contradicziun cun enginas fontaunas las qualas pretendan, che la tratga dil cavagl sursilvan hagi priu si' entschatta pér cun la spartida dil secund davos secul. En ina risposta della regenza grischuna al departement digl intern federal, dattada dals 39 de december 1864, stat scret il suandont: »Gia naven dall' entschatta de nies tschentaner ei vegniu tratg en Surselva, q. v. d. els cumins della Cadi, Rueun e Lumnezia sco era en singulas vischnuncas della Foppa, ina speciala razza de cavals, la quala deriva per part da cavals mascals russ e per part da tals ord la Sardinia«. Tenor pretensiun digl anteriur veterinari cantonal Iseponi, antecessur de nies aultstimau vegl cusseglier guvernativ Margadant, ei quella razza oriunda de pigns cavals della stèppa russa, ils quals ein vegni sterschai ni engulai ord l' armada russa, che ha traversau igl onn 1799 il pass Pigniu sut il comando dil renomau general Suvaroff.

Nus interpretein quels rapports aschia, che la razza indigena ei da quei temps forsa vegnida influenzada dagl allegau saung jester. Ei po esser che singuls cavals ord l' armada russa ein restai anavos ella contrada e che quels han silsunter surviu alla tratga. Igl ei forsa era ver, ch' in ne l' auter de nos perdavonts, staus en survetsch jester sco officier, ei returnaus a casa cun in bi cavagl. Mo igl ei buca propi plausibel, ch' il cavagl indigen, per il qual ils mussaments d'existenza sesanflan avon maun, seigi el decuors dils tschentaners cul pli grond trafic e commers de rauba svanius ord la val e che la tratga seigi pér vegnida a strada el mument ch' il basegns per cavals ei considerablamein sesminuius. En fatgs economics ei in pievel conservativ, sco nus essan entochen la crusta, eis ei pli carteivel, che nos pardavonts, ein tras tuts tschentaners sesurvi

dal medem cavagl, tonpli che quel fuva pigns ed adattaus per turitgar ellas muntognas e pitgognas. Cun nuota megliaera raschun vegn ei pretendiu da certs erudits, che la nuorsa prehistorica (ei numnan quella »la nuorsa de turba« ni »de Nalps«), seigi aunc oz d'anflar tscheu e leu denter nossas muntaneras.

A pader Placidus a Spescha, che ei vivius dals 1752 — 1833, havein nus d'engraziar interessantas reminiscenzas historicas ord la veta ed economia dil pievel. El plaida en sias scartiras pliras gadas de cavals, mo menzionescha negliu entatgei sur d'ina nova tratga.

La finfinala eis ei era enconuscent ch' il cavagl de Hafling, in cavagl fetg parents al sursilvan, ei probablamein de medem origin. Ins entaupa quel aunc oz ella contrada de Bozen el Tirol, principalmein silla colina de Salten-Mölten, nua ch'ei maunca la viafier, e nua che quei cavagl vegn tratgs en relaziuns purilas muntagnardas sco tier nus. Leo de Pretz, ch' ha perscrutau lezza razza historicamein da rudien, ei sco nus, en caussa dil cavagl sursilvan, dil meini, che gliez cavagl seigi medemamein vegnius en temps prehistoric ord igl orient e zuar cun caschun dell' invasiun asiatica, sco gia fatg menziun all' entschatta de questa cuorta s-chizza cultur-historica.

Talas e semegliontas reflecziuns ed observaziuns pretendan aunc buca ch' il cavagl original seigi restaus entras tuts ils tschentanners vargai exact il medem. Anzi, las influenzas della natira, climaticas ed alimentaras, il different diever, sco era ev. cruschaziuns cun saung jester pon haver modificau empau sia fuorma e siu esser. Perquei lein nus bugen schar valer, che la descripciun dil cavagl sursilvan, sco nus essan el cass de porscher el suandont, corrispundi buca diltut al maletg dil cavagl primitiv helveto-gallic.

Per eruir la comparsa dil cavagl sursilvan havein nus consultau differents auturs, Isepponi, directur Andrea, Anderegg, colonel Solèr, Tarnuzzer, Röder e Tscharner, Bachofen, sco era vegl cuss. dils stans Isidor Meier, e quels dattan en lur notizias d'entellir:

ch' il tip fuva pigns e stagns, de carschientscha pursanida, ch' il tgau fuva onz grevs, il pèz lads e profunds,

ch' il tgierp fuva bracs e rodunds e la membra sauna, ferma e zun bein formada.

che quei cavagl haveva calzers de fier ed in excellent movement,

che quel fuva zais, dirs e svelts, tgunsch de cuntentar e che sia colur fuva quasi adina brina.

Indicaziuns pli exactas, sco quei che la scienza pretenda per caracterisar e classificar il raz, stattan deplorablamein buca a disposiziun. In verdict diltut verdeivel e segir ei per quella raschun buca de pronunziar. Medemamein havein nus anflau negliu in precis maletg ni ina buna reproducziun dil cavagl en damonda. Per cass ch' in ne l' auter de nos lecturs e lecturas savessen intermediar ina fotografia, in cunterfei ni desegn correspondent, fussen nus zun fetg engrazieivels. Sche nus pareglein fuorma e qualitäts enconuschentas de quei cavagl cun talas dils differents razs orientals, lu stuein nus constatar, ch' el ha gronda semegliadetgna cul cavagl dellas Carpathas, che vegn numnaus: cavagl huzul. Lez contonscha ina grondezia de 135 — 148 cm ed ha ina lunghezia ded 1,9—2 m. Siu tgierp ei medemamein bracs, pursanius, rodunds e profunds ed il fundament excellents. Perseveronts e nunstunclenteivels sco quei cavagl ei, vegn el surtut aultstimaus per il survetsch ellas muntognas. Duront l' uiara mundiala de 1914 entochen 1918 ei il cavagl huzul cunzun sedistinguius sco summari ell' armada austriaca.

La tratga dil cavagl sursilvan fuva, sco gia detg, da casa ellas 7 vischnaucas della Cadi: Tujetsch, Medel, Mustér, Sumvitg, Trun, Schlans e Breil, plinavon si Sursaissa tudestga, en Lumnezia ed en entginas vischnaucas della Foppa. A Sursaissa schevan ins aunc avon ca 50 onns: »Tgi che ei in tec tec pur ha silmeins in cavagl ed in tgiet!«

Tier la dumbraziun dils tiers dils 21 d' avrel 1886 ha il stadi per l' emprema gada fatg l' emprova de zavrar las differentas razzas dils cavals en Svizzeria. La statistica porscha per ils dus districts Glogn e Reinanteriur il sequent maletg:

District	cavals de razza schubra svizzera	cavals de razza jastra ni mischedada	cavals de razza nun- determinabla
Glogn	65 ⁰ / ₀	14 ⁰ / ₀	21 ⁰ / ₀
Reinanteriur	86 ⁰ / ₀	14 ⁰ / ₀	—

Sut la rubrica: »cavals de razza schubra svizzera« ei cheu senza fallir de capir la razza dil cavagl sursilvan. Sch'ins tilla en consideraziun, che differents cavals appartenents al medem raz sesanflan el medem temps era en autras contradas vischiontas, astg'ins, cun in diember de total 421 cavals, bein calcular che silmeins 300 exemplars s'udevan tier la razza indigena. La pli intensiva populaziun haveva la Cadi, sco quei che la gliesta presta procentualmein il mussament.

Entuorn la secunda mesadad dil davos tschentaner steva la tratga dil cavagl sursilvan en fluriziun. Tenor l'emprema dumbraziun officiala dils anno 1866 fuvan dals 371 cavals, che sesanflavan lu el district Glogn e Reinanteriur, 67 cavallas de tratga e 95 puleins sut 4 onns. Consequentamein surveva bu-namein la mesadad digl entir inventari cavallin alla regeneraziun della razza. La gronda vischnaunca de Sursaissa possedeva persula 1876 20 puleins e 1886 schizun 26 puleins sut 4 onns e quei sin in diember de total 68 cavals.

Duront la stad pasculavan cavallas e puleins sin nossas alps e pastiras. Differents nums locals dattan perdetga de quella tradiziun, sco p. ex. stavel de cavals, trutg de cavals, purteglia de cavals e. a. v. Pliras alps stevan a disposiziun per quei intent. Aschia en emprema lingia la Greina, nua ch' ils cavals de Lumnezia pastgavan, plinavon l'Alpetta de Vignogn, l' alp Crapnér, Sontga Maria sil Lucmagn, Perdatsch en val Nalps e l' alp Lenta en Val s. Pieder. Singuls cavals pasculavan era en beinenqual alp de vaccas.

Ils cavals mascals de raz sesanflavan els muns de singuls privats. 1886 entuppein nus mintgamai in tal a Lumbrein, Vignogn, Sumvitg e Tujetsch. 1876 dasperas in tal a Luven e dus a Sursaissa. Da temps en temps ein tals era stai stazionai a Mustér, Medel e Glion.

La commissiun svizzera per la tratga de cavals metteva pintga peisa sin quels cavals de raz indigen, ils quals ella characterisescha per: »cavals schliats e de pauc«. Capeivel che las instanzas federalas han demussau pintga capientscha per nies cavagl, schebi che la regenza grischuna recumandava la razza sco suonda: »Nus essan dil meini, che quella razza corrispundi, quei che pertucca cavals de crotscha e posta, il meglier als basegns dil cantun, priu che tala vegni, concernent grondezia ed autras qualitads, entras selecziun megliurada e perfezionada ton sco pusseivel.«

Per motivs della defensiun militara tschercavan ils organs della confederaziun da quei temps de remontar la cavalleria entras products dell' atgna tiara. Perquei stueva la tratga de cavals en Svizera semidar e sedrizar suenter quels basegns. Per la cruschaziun havevan ei en ègl il bein formau cavagl de saung inglès ed igl oreifer cavagl anglo-norman de Frontscha. Quels mascals nauschs, che nos purs possedevan cheu, stuevan vegnir castrai! Egl archiv cantonal a Cuera sesanflan aunc oz ils acts che pertuccan in process pervia d' ina tala castraziun. Foppa, il plonschider, vegl e passionau elevatur de cavals, haveva per camond da surengiu, schau castrar siu mascal de raz. Cura che l' inscenada cruschaziun ha anflau pintga suatientscha ella Surselva ed il suranumnau ha buca obteniu in cavagl de raz jester, ei quel seviults tier la regenza ed ha pretendiu dal cantun ina indemnisiun, la quala el ha per part era survegniu.

Gl' empren stausch per promover la tratga de cavals el Grischun entras import jester ha la moziun Flury, fatga el Cussegl Grond entras il mistral de Küblis sut datum dils 20 de zercladur 1864, dau. Il Cussegl Grond ha mess en disposiziun in credit annual de 3000 francs per quei intent e prevediu premis da 30 — 500 francs. Las condiziuns leutier ein vegnidas tschentadas en ina speciala ordinaziun. Aunc ella medema sessiun ha il Cussegl pign survegniu l' incarrica de cumprar 3 cavals mascals entirs de raz jester e quei sin quen dil cantun. Lez ha denton fatg plaunsiu d' exequir il conclus e pér igl onn sissu, sin proposiziun d' ina commissiun speciala dil Cussegl

Grond, dau camond de cumprar 3 mascals e zuar perchérons (!) ord Frontscha. In de quels fuss staus de metter en Surselva. La cumpra ha denton buca giu liug perquei che la Frontscha ha, muort il prighel d'uiara cun la Tiaratudestga, serrau ils confins per igl export de cavals.

Essend che quella lavur fuva ida en nuot, ha il Cussegl Grond de 1866 puspei stria il credit e revocau la concernenta ordinaziun e zuar cun risguard sin la malaveglia denter il pievel. Cunzun als Sursilvans plaschevan quellas emprovas de dismetter la razza in quex.

Denton ei la confederaziun semessa en pei e cun in credit annual de 60 000 francs entschiet ad importar hunters ord l'Engheltiara, e pli tard era anglo-normans de Frontscha. Sin quella moda ei in tec alla gada era arrivau el Grischn cavals de tratga de quella e tschella razza. Encunter la fin dil davos tschentaner ha la confederaziun schizun eregiu specialas staziuns de tratga en nies cantun e continuadamein mess en disposiziun mascals della confederaziun e quei entochen viaden els anno 1920. Denter auter han quels custeivels cavals cun bials nums e noblas derivonzas era fatg viseta alla Surselva, principalmein al marcau de Glion, mo buca anflau la dretga accoglientscha ed attracziun.

L'experienza che la Svizzerha ha fatg duront decennis cun quella cruschaziun de cavals ei en general buca stada buna e cuntenteivla. La mischeida de saung jester ed indigen ha tscheu e leu produciu hazers stenglèris cun schliet moviment ed in temperament falliu ed anetg. Ils elevaturs han perquei plaunsiu bandunau quei sistem ed ein turnai tier la selecziun digl agen product. Aschia era la societad de tratga de cavals dil Grischn, ch'ei vegnida fundada 1906 a Maiafeld.

En Surselva, specialmein en Lumnezia e Cadi, han tuts quels sforzs dil stadi, sco gia detg, anflau resistenza e perquei giu pintg' influenza; ei han contonschiu igl effect, che la tratga dil cavagl indigen ei totalmein ida a digren. Gie, ins astga perfin dir, ch' il stadi, cun sias operaziuns ed intenziuns contrarias allas premissas naturalas della muntogna e diversas al partergar dil pievel, hagi acquistau il dubiteivel meret d'haver

cooperau all' extirpaziun dil cavagl sursilvan. Sbittada dall' autoritad e concorrenza della tratga de biestga, ha quella veglia tratga de cavals stuiu suttacumber.

Il pievel della Surselva ha da neuenneu giudicau sur de siu carezau cavagl in téc auter ch' ils experts federalis. Tier el valeva quei tguli spir bunaveglia, perseveronza e cuntentientscha fetg bia. La tratga d' in cavagl pign fuva senz' auter meins custeivla e muort ils modests mieds d' alimentaziun pli rendeivla, che quella de cavaluns.

Per ira cun la crotscha sur nos pass era il cavalut zun adattaus. Sur tut la stad fuva quel d' entupar empau dapertut el Grischun. Era ils Uranès vegnevan mintga stad per l' entschatta de zercladur sin fiera a Trun e Sedrun e catschavan mintgamai varga 100 cavals sur l' Alpsu. Nus buobs de Segnas, oz els curonta, seregurdein aunc bein co las troppadas traversavan las pallius e spuentavan nus sin tuts mauns. E tgi della generaziun pli veglia ha emblidau il Mirer de Sursaissa, quei grond amitg dils cavals?

Leuvi ad Ursera survevan ils tgulis per far viadi culs jasters sur il Gotthard, sur la Furca, la Grimsel e sur l' Alpsu. L' aveina ch' ei strusch vesevan auter che duront la sessiun de stad, deva fiug a lur temperament.

Il tscheins per in cavagl naven da calonda zercladur entochen sogn Mihèl muntava sin 7—15 marenghins (in bi daner per da quei temps, ch' ins vendeva las vaccas per 100 francs).

Il crotschier dil Gotthard lauda il cavagl sursilvan: »per svelts, segirs sin comba, zun resistents en tuttas malauras e surtut per fetg perseveronts.«

Per il survetsch de siala, sco quei ch' el vegneva exercitau pli da vegl sur la Furca, Grimsel, encunter Göschenalp ed en la Val Maderana e probabel era tier nus, ei quei cavagl staus insuperabels. Per la tracziun de grevas cargas fuva el meins adattaus.

La spariziun dil cavagl sursilvan alla fin dellas crotschadas vegn de quels, che han veramein enconuschiu sias qualitads, sinceramein deplorada.

4. Cavals sin rodas e méls

Miu pign studi fuss buca dil tut arrundaus senza far ina cuorta meditaziun davart il cavagl el temps ded oz. Technica e motorisaziun fan tanients progress, ch' ins plaida dal cavagl de carn e saung sco de plidar dad in cavagl moribund.

El decuors dils davos onns ei il diember de cavals sesminu-ius considerablamein. Il cantun Grischun, che dumbrava avon 40 onns biabein 5000 cavals, posseda aunc oz rodund 3000 animals de quella spezia. La davosa ceffra corrispunda ca al diember d' avon 100 onns. Persuenter curseschan oz prest 5000 vehichels a motor sils straduns e sin las vias de nies cantun.

En vesta a quella situaziun astgan ins veramein duman-dar: »Va il cavagl vinavon anavos e vegn quel forsa in di dil-tut remplazzaus entras cavals sin rodas?«

Ina precisa risposta vegn pér il futur a saver dar. Nus duvrein denton perinagada nuota temer, ch' il cavagl daventi beinprest in requisit per curtins zoologics, archivs historics ni museums. Las relaziuns economicas ed ils interess della tiara han aunc adina de basegns de quella categoria d' animals. Per il transport de material e raubas els cuolms, per la furniziun de proviant, armas e muniziun tier ils posts allontanai dil re-duit, per la raccolta de nossas alps e de nos uauls ed era per la cultivaziun della tiara presta il cavagl aunc adina ils megliers e pli apprezzabels survetschs. Als jeeps e tractors ei medema-mein tschentau confins entras la natira ed entras la mesira della buorsa.

Per promover ils cavals che sesanflan dapresent en nies cantun drov' ei aunc adina annualmein ver 300 cavals giuvens. La societad de tratga de cavals dil Grischun, fundada 1906, posseda ca 100 cavallas de tratga e producescha onn per onn entuorn 50 puleins. L' atgna produczion tonscha pia buca per cuvierer il cal annual ed ei seschass da quei pugn de vesta ano-ra schizun recumandar d' intensivar cun la tratga e produc-zion cavallina. Quei tonpli che la confederaziun tscherca mintg' onn de cumprar cavals en nies cantun. L' armada drova in pulit diember summaris e perquei motiv sustegn il stadi la

tratga de cavals indigena cun tschecs subsidis. El medem temps vegn la tratga de méls promovida entras il militer. Dapi 1947 exista en Surselva ina societad cun quei intent. Enzaints possessurs de cavallas, ei po esser biabein 30, laian mintga primavera curclar quellas entras gl'asen della confederaziun, che vegn mintgamai stazionaus a Glion e sch'ei fa bassets era en in' auter liug.

Gl'interess per quella novaziun ei modest. Il mel ei buca propi beinvesius tier nos purs ed igl anim per la tratga cavallina ei en summa sferdaus cul svanir dil cavagl sursilvan. E tuttina stuein nus constatar che la tratga sco tala ei zun interessanta, pertgei ch'ella porscha als possessurs de cavals ina pulita entrada supplementara. Vegnan ils puleins tonaton vendi da 6—8 meins per 600—1100 francs, secund lur qualitäts e lur comparsa e presta la cavalla malgrad la purtonza presapauc il medem survetsch sco il cavagl ch'ei vids. Tgi che survegn plinavon dalla confederaziun ina stupenta cavalla, che porta pulein, per miez prezi, ha en scadin cass in ulteriur bien avantatg.

La caussa ei de recumandar a menaschis purils cun sufficienta lavur per in cavagl ed ins astga mo giavischar, che quei verdin possi sestender e serefar pil beinstar de nies carezau puresser.